

ANTONI ROVIRA I VIRGILI

JOSEP M. FIGUERES
Universitat Autònoma de Barcelona

RESUM

Repàs a la trajectòria periodística d'un dels més dinàmics i destacats periodistes del segle xx, segurament el més rellevant des de la perspectiva progressista i catalanista. En l'article es descriuen els antecedents, l'evolució i el final a l'exili, des d'una perspectiva eminentment en clau d'alta divulgació, atenent al format sintètic de mostrar la trajectòria d'un periodista, i es fixa l'atenció en els diversos treballs que l'han estudiat com a periodista, de Jaume Sobrequés a Josep M. Roig Rossich, intentant d'elaborar una síntesi sobre aquesta vessant, especialment important durant les dècades de 1920 i 1930.

PARAULES CLAU

Història política, periodisme català, història del catalanisme polític, Antoni Rovira i Virgili.

Antoni Rovira i Virgili

ABSTRACT

Review of the journalistic career of one of the most dynamic and leading journalists of the 20th century, surely the most relevant from a progressive and Catalan nationalist perspective. The article describes the background, development and ultimate exile, employing a point of view that is eminently informative, given the synthesis-based format of focusing on his journalistic career, and attention is paid to the various studies of him as a journalist, from Jaume Sobrequés to Josep M. Roig Rossich, attempting to create a synthesis of this aspect that was particularly important in the 1920s and 1930s.

KEYWORDS

Political history, Catalan journalism, history of political Catalan nationalism, Antoni Rovira i Virgili.

En arribar al segle xx,¹ dins el curs d'història del periodisme de la Universitat Autònoma de Bellaterra, sempre indiquem als alumnes la mateixa frase d'introducció: tenim dos grans escriptors que tenen profunda influència en la societat de la primera meitat del segle mitjançant els seus articles a la premsa. Un, Josep Pla, representa el pensament conservador, liberal, exponent d'un sentiment profund de la catalanitat plàcida i reposada. L'altre és la manifestació més contundent de la voluntat de renovació, de millora, de protesta, de canvi. Ens referim, és clar, a Antoni Rovira i Virgili. Si Pla encarna la visió descriptiva, estàtica, el segon, el nostre protagonista d'avui, representa el sentit de canvi innat també en l'ànima dual catalana. Un pensa: si sempre s'ha fet així, no ho toquem pas. I l'altre barrina: com ho podem millorar?

Rovira és optimista, és un caràcter que pensa, fins i tot en el moment més dur, en l'èxit, el triomf de l'ideal. Escriu:²

Catalunya és molt més que una multitud de gent i una estesa de terres. És un poble amb personalitat i amb consciència. Llenguatge i història i geografia i biologia s'han ajuntat ací per a crear un esperit col·lectiu amb una voluntat. I això és el senyal de la nació. És la voluntat de la nació, i no ja la simple embranzida de la multitud, la força que ha situat Catalunya en el lloc d'avançada de les lluites peninsulars. És la voluntat de la nació la que, davant una guerra que ens ha estat imposada, manté tibants els nostres ressorts anímics i ens dóna coratge per a combatre fins a la victòria. Els homes poden caure. Les terres poden ésser envaïdes. Les institucions polítiques poden canviar. Però quan veiem aplegat el nostre poble i comprovem que és un poble amb unitat i amb personalitat —es a dir, una nació— compremem que és indestructible, i que la seva voluntat persistent el durà al triomf definitiu.

1. Conferència al Col·legi Oficial de Doctors i Llicenciats, dins el cicle «Historiadors» de la Societat Catalana d'Estudis Històrics, dictada el 21 de desembre de 2010.

2. Antoni ROVIRA I VIRGILI, «El pas de les banderes», *La Humanitat*, 7 d'octubre de 1936. Primer article del llibre *15 articles*.

És l'article «El pas de les banderes», que aparegué en moments de complicacions, encara, entre les tendències polítiques durant la Guerra Civil. Fou escrit arran de la manifestació commemorativa del 6 d'octubre, data sobre la qual encara caldria revisar molts tòpics i prejudicis engegats pel franquisme, el revisionisme i el catalanisme tradicional. Rovira no està per limitacions i ho deixa anar nítidament. Celebra l'aniversari sortint al carrer. Explica com va al port a rebre el *Zirianin*, «navili que ve de lluny...». Durant el conflicte manté una posició de projecció de la història pròpia, en els episodis bèl·lics, com en l'article «El Corpus de Sang»,³ i sempre amb dimensió històrica:

Les preocupacions i els dolors de l'actual guerra no priven els catalans de commemorar les dates culminants de la pròpia història. Els fets d'avui seran fets històrics demà. Per damunt dels temps i dels llocs hi ha la doble unitat cronològica i geogràfica de la nació. La nació catalana és d'ahir i d'avui i de demà, perquè és de sempre.

La història com a element de futur, i de present. Recorda el 1714 i manifesta que no és la fidelitat, la lleialtat vers Carles d'Àustria, l'única raó de l'esforç, sinó, literalment, «el màxim valor a la doble llibertat individual i col·lectiva»⁴.

L'aportació de Rovira és molt rellevant, abasta diversos àmbits: la reivindicació de la llengua catalana, el coneixement de la història en recerca i divulgació, el periodisme d'opinió i de comentaris crítics, l'anàlisi política del moment, la visió de les relacions internacionals, l'estudi polític. Ens disposem a esbossar una panoràmica de la seva figura fixant-nos més en el periodista i l'historiador que en el polític i l'escriptor, tot i la limitació de no conèixer a fons la seva monumental obra: dotze mil articles i mig centenar de llibres.

Centrem-nos en el nostre personatge. Domènec Guansé ens el descriu: «Perfil socràtic, cabells negres, espessos, llustrosos, ben clenxinats. Darrera els vidres gruixuts de les ulleres, una mirada àvida. En una de les pupil·les, un nuvolet minso, que potser li enterbolia parcialment la vista. D'aquí que, en caminar, avancés poc segur, desmanyotadament, mirant a terra. Vestia de negre, llaç a la manera de Nicolau, també negre, camisa blanca. Vestia així, com de ritual, en les solemnitats polítiques. Impressionava la manera d'encaixar la

3. *La Humanitat*, 6 de juny de 1937.

4. *La Humanitat*, 11 de novembre de 1937.

mà, com si us volgués retenir i alhora encoratjar, encomanar-vos aquella mica de febreta que el mantenia tens. Era com si us digués: “Endavant, endavant!”⁵

DE TARRAGONA A LA CAPITAL DE CATALUNYA GRÀCIES AL PERIODISME

Rovira neix el 1882, el primogènit de tres germans. El seu pare, procedent d'una família camperola de Sarral, ha endegat un comerç de carros, mentre que la mare, que té un esperit dinàmic, obre una botiga. Tot i el dinamisme, no hi ha massa èxits comercials. Malgrat les dificultats, algun estiu Rovira el passa als boscos de Poblet, on, sobretot, pot estudiar. Del pare hereta l'afany republicà que el caracteritzarà al llarg de la vida, i de la mare —que creu en Déu però no en els capellans—, el sentit racionalista. Lector de Pi i del seu diari *El Nuevo Régimen*, entén el federalisme, el republicanisme i els valors de la societat igualitària i se'ls fa seus. S'inscriu en la Joventut Federal. Sempre recordarà que als tretze anys va entrar en contacte amb una entitat política, el Centre Federal de Tarragona. Als quinze escriu els primers versos i publica el primer article, que apareix sense signatura.

Penetra aleshores en una dinàmica de lectures, des de poetes com Maragall fins a escriptors estrangers com Ibsen, Hugo, Zola..., que li obren móns nous, gràcies a les col·leccions de *Joventut*, *L'Avens* i altres que són a l'abast i el ric periodisme del moment, especialment *La Campana de Gràcia*, *La Publicidad* i *Lo Teatre Català*. Als disset anys, publica el primer article, en català, a *La Justícia*, i en el portaveu dels federals hi palesa l'inici d'una carrera que, jove i actiu com és, tot i de Tarragona estant, es preveu fecunda. El 1901 apareix el primer article seu a *La Autonomia* de Barcelona. Neix el periòdic *La Avanzada*, que dirigirà des del 1902, un setmanari republicà i federal. Després d'una estada a la presó per criticar la monarquia, apareix l'escriptor de ploma fàcil i apassionada, alhora que reflexiva i elaborada. Fa el primer parlament públic davant la làpida de Pi i Margall, que la ciutadania costega, i el 1903 viatja a Madrid en representació de la Joventut Federal. A Barcelona comença estudis de dret. El 1904 estrena el drama *Nova vida* a l'Ateneo Tarraconense de la Classe Obrera. Entre versos i teatre, sembla que apareix un nou escriptor.

5. Domènec GUANSÉ, *Abans d'Ara*, Barcelona, Aymà, 1966, p. 61-68.

No serà ben bé només això. Ho explica el 1938 a «Com vaig ésser periodista», el pròleg que redacta per a l'edició del recull *Quinze articles*, que presenta al premi Almirall de periodisme. S'hi presenten amb ell vint originals de periodistes com Lluís Capdevila, Jaume Passarell i Manuel Valldeperes i escriptors com Ferran Soldevila i Anna Murià.⁶ Rovira el guanya i n'és finalista Soldevila. Al dit pròleg escriu:

Des d'aleshores el periodisme va ésser la meva vocació cabdal. Vaig sentir també aviat la vocació política. Les dues vocacions van convergir en el periodisme polític. Ensem sentia la vocació literària. Totes les característiques de la meva activitat d'home es feien ja vists en la meva adolescència. Només els calia, per a descabdellar-se, trobar l'ocasió propícia. [...] *El Poble Català*, setmanari, va obrir, a les darreries del 1905, un concurs per a premiar, amb 40 pessetes, les millors notes periodístiques. Es deia que aquell periòdic es convertiria aviat en diari. No era ariscat de suposar que el concurs tenia per objecte el descobrir possibles redactors. El darrer dia del termini, a la matinada, vaig escriure unes notes sobre els incidents que s'havien produït a Barcelona a la sortida del «Banquet de la Victòria» organitzat per la Lliga Regionalista, i sobre la separació de Suècia i Noruega. Una nota de política catalana i una altra de política internacional. Venien a ésser com un programa de la meva plena actuació de periodista. Vaig guanyar el premi, i al cap de mig any vaig asseure'm a la taula de redacció d'*El Poble Català*, diari.

En el periòdic, Rovira hi té llibertat d'acció i una alta consideració. Serà el redactor més ben pagat. Carles Soldevila diu que excel·leix en els reportatges i que aplica «injeccions de ben dosificada literatura a la descripció d'un acte polític, d'un aplec patriòtic, d'una cerimònia cívica».⁷ Es forja un estil propi basat tant en la lectura dels qui seran clàssics polítics catalans com Almirall o Prat com en els diaris francesos i italians, que seguirà curosament.

El gener del 1908, a més de ser redactor d'*El Poble Català*, dirigirà el setmanari abrandat *Revolta. Setmanari Nacionalista Republicà*. El primer número és denunciat i Rovira detingut. Pocs dies després dicta una conferència a

6. Pot veure's el resultat de les eleccions en el *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya* del 10 de desembre de 1937, reproduït i comentat a Josep M. FIGUERES, *Lluís Capdevila*, Barcelona, Fundació Josep Irla, 2010.

7. Carles SOLDEVILA: *Rovira i Virgili*, Barcelona, Quaderns Blaus, cf. per Artur Bladé i Desumvila.

l'Ateneu Enciclopèdic Popular on parla de nació oprimida, Catalunya, i nació opressora, Espanya. Li demanen dos anys de presó, que caldria afegir a les dues causes per l'editorial del número 1 de la revista amb problemes, *La Revolta*.

A partir d'aquest moment la vida periodística de Rovira anirà lligada a la del periodisme dels anys vint i trenta, tan intensos, escrivint, dirigint, fundant revistes i àdhuc diaris com *La Nau*, de 1927. Estarà en totes les campanyes del país, des del famós pressupost de cultura de l'Ajuntament barceloní el 1908 fins a la resistència als rebels durant tota la guerra, defensant les forces d'esquerra republicanes que assoliren l'èxit electoral per la llibertat i l'autonomia de Catalunya.

Fa campanya contra l'embarcament de tropes al Marroc des d'*El Poble Català*, i escriu en diverses publicacions. El 1909 es casa amb Maria Comas, i el mateix any mor el seu pare i publica el primer llibre, *Episodis*, en la col·lecció, important, del diari, al costat de noms com Pous i Pagès o Folch i Torres. Textos creatius on apareix, vigorosa i nerviüda, una prosa que descriu, des del cabaret fins a la presó, una societat.

Neix també la producció assagística al costat de la literària, com els *Episodis*, amb el treball *La representació proporcional en el sufragi universal*, que edita el partit on milita, la Unió Federal Nacionalista Republicana. El mateix 1910 apareix a *El Poble Català* l'article on reclama la cooficialitat de la llengua catalana, seguint l'exemple de Bèlgica i donant suport a la proposició de M. Folguera i Duran a la Diputació de Barcelona. Contemplem els eixos del seu pensament: l'anàlisi de la realitat política, amb posicionaments propis i una dosi abundosa d'exposició analítica, i la defensa ardida i raonada de la identitat catalana en tots els àmbits.

Amb la Mancomunitat, Rovira proposa per a la institució el nom de Generalitat. També publica textos sobre nacionalisme, obrerisme i sindicalisme en el diari on ja s'ha fet un nom i fins i tot, amb pseudònim, Wifred, a *L'Esquella de la Torratxa*. El 1912 apareix una *Revista de Catalunya*, setmanal, d'efímera vida. El primer llibre d'història serà la *Història dels moviments nacionalistes*, un treball molt important com a arrencada d'una fecunda carrera; considerat com una obra suggestiva, serà traduït al castellà. En ell s'ocupa de l'exterior, tot i les clares implicacions amb el país. Pere Coromines el saluda en el pròleg amb simpatia, ja que són col·legues de partit i diari. Rovira ja signa com «Rovira i Virgili»; en els *Episodis* era a «A. Rovira», i a partir d'ara mantindrà sempre tots dos cognoms. En les paraules preliminars indica que vol narrar, no teoritzar;

vol explicar els casos del clam nacionalista a Europa, i que Espanya l'escolti. Hi parla de Finlàndia, de Polònia, de Lituània, d'Ucraïna, de Creta, de Macedònia, de Croàcia, de Sèrbia, d'Armènia, d'Irlanda, d'Eslovènia... i tanca amb el País Basc i Catalunya. Vint-i-dos espais d'Europa en conflicte. Aquest estudi li atorga un alt prestigi i ja començarà a rebre els primers homenatges; són els tradicionals sopars d'homenatges amb adhesions com la que llegeix Andreu Nin. *El Poble Català* ho ressenya amb goig. El toc de Rovira en acabar marca un programa: «Brindo per la llibertat, per la victòria, per la civilització de Catalunya».

Segueix escrivint articles sobre temes de política internacional i de llengua, que seran nombrosos i ajudarien molt en cas de ser considerats per a la redacció d'una extensa història social de la llengua catalana. Sorprèn que no hagin atret ningú a preparar aquest volum antològic específic. Sí que s'han fet antologies d'articles periodístics diversos, a cura de Josep Lluís Carod Rovira;⁸ de caire obrerista i nacionalista, a cura de Jaume Sobrequés⁹ i de Lluís Duran i Teresa Rovira;¹⁰ sobre la Guerra Civil, a cura de Josep M. Roig;¹¹ i de textos diversos, a cura de X. Ferrer Trill.¹²

El 1913, Rovira i Virgili té cura, doncs, de la llengua i li apareixen un *Diccionari català-castellà i castellà-català* i també una ortografia amb vocabulari. La filologia, tanmateix, no serà el punt central de la seva activitat intel·lectual. Se n'ocupa per motivacions patriòtiques. Destaca en ell, en el període que va de la preguerra mundial fins a la Guerra Civil, una triple preocupació: la sensibilització nacional per a la ciutadania, amb un toc notable d'actuacions envers el món infantil i juvenil (el pedagog), la voluntat de conèixer i historiar el passat del país (l'historiador) i els textos polítics i periodístics sobre el present (el periodista). En farà llibres i articles en una notabilíssima extensió.

8. *Antoni Rovira i Virgili i la qüestió nacional: textos polítics 1913-1947*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de la Presidència, Entitat Autònoma del Diari Oficial i de Publicacions, 1994.

9. *Catalunya i Espanya*, Barcelona, La Magrana, 1988 i *Notes obreres*, Barcelona, La Magrana, 1986.

10. *Antoni Rovira i Virgili: 1882-1949*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1999.

11. «*La guerra que han provocat*»: *selecció d'articles sobre la guerra civil espanyola*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998.

12. *Els camins de la llibertat de Catalunya i altres textos polítics*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de la Presidència, 2006.

El primer és el recull d'articles *La qüestió de Catalunya* de Pi i Margall, que tradueix al català, i que fa precedir d'una biografia. L'antologia recull també els dos articles sobre «Concert econòmic» apareguts a *El Nuevo Régimen* el 1899 i que Rovira va llegir de jove junt amb d'altres sobre Cuba, la llengua, la federació... Aquests articles configuraren el seu pensament, per sempre més federal i amb importants innovacions, com ha estudiat molt bé Jaume Sobrequés en un notable estudi de conjunt¹³ al qual ens remetem en relació amb el pensament de Rovira.

El final del diari *El Poble Català* serà un fet, afeblida la posició d'esquerres pel famós pacte de sant Gervasi amb el lerrouxisme i l'alta competència periodística. Rovira començarà una prolífica labor en totes les publicacions catalanes i culturals i especialment en les republicanes velles i noves. Només el 1913 apareixen tres setmanaris nous: *Renaixement*, *El Gall* i *La Barricada*. En tots tres Rovira hi col·labora, i aquesta col·laboració serà constant fins a la seva mort. Li demanen que liquidi el periòdic; no accepta, i la ingrata labor l'executarà Claudi Ametlla. La voluntat de guanyar el suport de la Lliga, pactant amb els crítics obreristes de Lerroux envers el catalanisme, fa esclatar la crisi i la redacció abandona el periòdic. Màrius Aguilar, Claudi Ametlla, Alexandre Plana, Prudenci Bertrana, Noguer i Comet, etc., amb Rovira al davant, faran néixer aleshores *La Bandera*, on expliquen la situació. El catalanisme d'esquerra està en hores baixes. La Mancomunitat nascuda el 1914 contempla la descomposició de la UFNR, mentre Rovira funda i presideix Esquerra Catalanista, amb el seu periòdic *La Nació*. Publica *La nacionalització de Catalunya*, que Antoni Jutglar reeditarà en facsímil (1919) a partir de l'edició de la Societat Catalana d'Edicions.

A les portes de la Primera Guerra Mundial, i també durant el conflicte bèl·lic, Rovira mantindrà una posició molt nítida sobre la voluntat de posicionar Catalunya en el panorama internacional. L'objectiu dels seus articles és sempre el mateix: la reflexió i l'anàlisi sobre la conjuntura política específica d'àmbit nacional i internacional —i, menys, estatal— però, sobretot, la projecció històrica amb la finalitat d'aixecar el nivell nacional del país. Ho palesa l'antologia *Debats sobre el catalanisme* (1915), on aplega escrits publicats a *El Poble Català*. Hi veu la incomprensió tant de les dretes com de les esquerres

13. Jaume SOBREQÜÉS I CALLICÓ, *Antoni Rovira i Virgili. Història i pensament polític*, Barcelona, Curial, 2002.

espanyoles envers el catalanisme i com n'és, de necessària, la independència espiritual del país.

El 1916 acaba els estudis de dret; podrà així formar part del cos jurídic de la Mancomunitat. També entrarà a *La Veu de Catalunya* col·laborant-hi amb articles sobre política internacional. *La Revista*, prestigiosa tribuna, li publica *El nacionalisme* (1916, reeditat amb una presentació de J. Benet el 1978), que esdevé la presentació del seu ideari polític propi, més enllà dels reculls d'articles, que són tanmateix ben rellevants. El llibre comença amb aquesta frase lapidària: «Tota nacionalitat té dret a constituir un Estat independent o autònom».

De la seva participació a *Iberia*, la gran revista a favor dels aliats que es fa a Barcelona, en destaquem especialment l'argumentació de la llibertat, atès que aconseguí un gran impacte en l'expansió de l'ideari aliadòfil. Tanca l'any amb l'edició de *Les valors ideals de la guerra*, publicat la Societat Catalana d'Edicions en tres volums, on glosa batalles, contraposa l'esperit llatí al germànic i tributa homenatge als catalans voluntaris per França en moments d'exaltació nacional que aniran *in crescendo*, en una voluntat d'autonomia i respecte que serà frustrada pel cop militar de Primo de Rivera, que significarà un sotrac però no afeblirà les reivindicacions.

En el decurs de la Primera Guerra Mundial segueix desenvolupant els aspectes ideològics que ja el caracteritzen i assoleix l'èxit social, el prestigi intel·lectual i el reconeixement social. N'és una prova l'aparició en castellà d'*El nacionalismo catalán*. Publica també *Anuari dels catalans* (1917), que serà una notable publicació i una destacada avançada de revista cultural miscel·lània. Ací dóna a conèixer el *Resum d'història del catalanisme*, de tanta influència i que serà reeditat posteriorment. Aquest any també publica *Nacionalisme i federalisme* a la Societat Catalana d'Edicions. L'any de la crisi Rovira manté, com tota la dècada, una molt rica activitat periodística a *La Publicidad*, *La Veu de Catalunya*, *La Campana de Gràcia*, *La Revista* i *D'Ací i d'Allà*, al costat de l'esmentada i important *Iberia*.

L'actualitat política de l'any crític 1917, amb episodis tan rellevants com l'assemblea de parlamentaris, la vaga general de l'agost, la mort de Prat..., marcarà alts i baixos en les relacions dels diversos elements antagònics del catalanisme polític. Rovira escriu *La crisi del règim*, sobre la conjuntura que li toca de viure, i no dubta a analitzar els fets del moment. Ho fa amb gosadia, com ara quan afirma, per exemple, que la vaga és provocada pel govern per aturar

l'ascens del catalanisme polític. Totes les oportunitats són bones pel centralisme per a debilitar l'auge de la perifèria.

Tanca l'any amb un estudi rellevant, *Nacionalisme i federalisme*. Aquest llibre serà reeditat el 1982 per Molas en una col·lecció d'anomenada, «Les millors obres de la literatura catalana»; no ho serà pel seu valor literari, tot i que està molt ben escrit, sinó per la voluntat del director, el germà del curador, Joaquim Molas, d'entrar-hi els pensadors. I n'entren pocs: Almirall, Prat, Torras i Bages, Ferrater Mora... i Rovira, una selecta representació. El treball fa avançar el catalanisme, ens diu Isidre Molas, que manifesta els dos punts centrals dels valors polítics de l'autor: «Nacionalisme i federalisme són els dos temes que defineixen millor la persona i l'obra d'aquest liberal i demòcrata català que fou Antoni Rovira i Virgili».

Hi apareix una voluntat de renovar doctrinalment el nacionalisme superant la polèmica sobre Pi i Margall, sense oblidar reivindicacions puntuals com la llengua a l'escola o la qüestió social. La configuració d'una dimensió conceptualment puntualitzadora dels grans valors del moment —Estat, nació, organització política...— farà del treball un altre dels punts notables sobre el pensament de Rovira. La història és present per a justificar, explicar, raonar, el seu pensament polític. Ho expressa gràficament Sobrequés:

L'estudi de la història va ser l'instrument a través del qual Rovira i Virgili va reflexionar sobre el fet nacional. Es per aquest motiu que les referències al passat són tan nombroses en una bona part dels seus llibres.¹⁴

Aquest mateix historiador classifica l'obra de Rovira, molt extensa, en quatre apartats. En primer lloc, les obres de caràcter general i de síntesi, on destaca la *Història Nacional de Catalunya* i el *Resum d'història del catalanisme* (1936), amb la popularització en el món infantil, especialment amb la *Història de Catalunya. Tria d'episodis* (amb sis edicions: 1921-1922 a *La Mainada*, 1933, 1978, 1981, 1983 i una, facsímil de la primera, en llibre i sense data). En segon lloc, les biografies i les obres sobre personatges de la història, de les quals en serien exemples *Cambó* (1929) i *Almirall* (1936). En tercer lloc, els episodis històrics, com *L'11 de setembre de 1714* (1934). I, finalment, les obres històriques i polítiques, com *Catalunya i la República* (1931) i *Historia de Rússia* (1919).

14. Jaume SOBREQÜÉS, «El pensament historiogràfic», a *Antoni Rovira i Virgili...*, p. 39 i s.

DICTADURA DE PRIMO DE RIVERA

Excel·leix com a editorialista de *La Publicitat* (1922-1928); ho tornarem a veure després, amb la creació de la *Revista de Catalunya* (1924), la més important publicació intel·lectual del segle xx, i el diari *La Nau*, la seva neta dels ulls. Políticament participa en la fundació d'Acció Catalana (1922) i d'Acció Republicana (1928), més enllà de la labor divulgativa en premsa, que no deixarà ja mai més de fer, fins al punt que esdevindrà gairebé central en els anys d'exili, quan no disposarà de la seva biblioteca personal, espoliada pels franquistes guanyadors.

Pel que fa als treballs històrics, caldria citar la *Història Nacional de Catalunya*, una gran obra que apareix de 1922 a 1934 i que es va reeditar en facsímil el 1972, amb un estudi introductori de Jaume Sobrequés. Diguem d'aquest treball que s'ocupa del món romà, del visigòtic, del sarraí i de l'etapa comtal. Naturalment, els avenços i les noves recerques l'han superat. Cada generació ha de tenir una o diverses històries redactades per ella mateixa. El mes de novembre de 1922, Ferran Soldevila escriu a *La Publicitat* que aquesta obra representa un pas enorme respecte a les anteriors de Víctor Balaguer i Antoni de Bofarull, les quals li són «comparables per l'extensió, però incomparables en tots els altres aspectes d'aciençament, equanimitat, d'exacta visió, d'estil diàfan». Soldevila ha definit amb precisió el periodisme rovirà. Contundència ideològica en coherència amb el seu pensament i una claredat expositiva rellevant des de la voluntat del rigor. Qui acusava Rovira de frívol ideològicament segurament ho feia per discrepància ideològica; pocs historiadors s'han preocupat tant del detall, la precisió i el rigor, a més, és clar, de la seva honestat intel·lectual al marge de les coincidències ideològiques, tan complexes en una personalitat que s'ocupava alhora del present i del passat i que destacava com a periodista polític.

Esmentem també els treballs *Pau Claris* (1922) i *Guifré I* (1926), que palesen l'interès que sent Rovira per les biografies i les semblances, de les quals tenim unes mostres excel·lents a *Els polítics catalans*¹⁵ i els estudis sobre Prat de la Riba, aplegats, en part, per Isidre Molas el 1968 en la recopilació homònima. Citem també *Valentí Almirall*, aparegut el 1936 en la «Col·lecció Popular» de Barcino.

15. Editat el 1929 i reeditat el 1977 amb un pòrtic de J. Benet.

L'aportació de Rovira, ultra la dimensió de la projecció històrica a través dels llibres, assolirà en el periodisme el puntal de la seva personalitat. S'enceta amb *La Avanzada* i *El Poble Català* i tindrà a *La Publicitat* i *La Nau* l'expressió de la popularització més consistent. Efectivament, la catalanització de *La Publicidad* per Acció Catalana fa que el mateix 9 d'agost de 1922 Rovira hi escrigui l'editorial. La defineix en una cèlebre conferència, editada diversos cops: «Els camins de la llibertat de Catalunya», on rebutja les posicions de subordinació i proposa l'estat català per assolir la federació des del poder. És una vibrant aportació que podria servir de títol per a un altre dels volums hipotètics de Rovira: les conferències, tan negligides i, com remarca Artur Bladé, ben importants. A *La Publi*, Rovira hi mostrarà el seu pensament, que es caracteritza per la qualitat i el rigor.

El mestratge que exercí en la seva època, assenyala Josep M. Casasús,¹⁶ arribà a tota la seva generació. Citant Joan Fuster, aquest autor remarca que fou caracteritzat per una prosa clara i viva, al servei de l'apostolat polític dialèctic d'un catalanisme d'esquerra i pragmàtic. Els seus articles, igual que fa Almirall, són la font de la seva obra publicada, atès que la majora de llibres són aplecs periodístics; així, els dedicà a persones, a esdeveniments, a conceptes o a vulgarització política. Usa el periodisme com a instrument de la seva activitat de sensibilització. La recerca engreixa el seu treball, el vigoritza i li permet de ser sempre nou i poc repetitiu quan determinats temes els tracta sovint, ja sigui Prat, l'11 de setembre o Claris; en cada text hi aporta sempre un punt de vista nou, original, enlluernador sense destorbar, fixant la idea central sense variació. Aquesta concepció didàctica del periodisme l'ha convertit, sens dubte, en el principal articulista polític català de les esquerres del segle xx. Serà així a *La Publicitat* i també a *La Campana de Gràcia*, amb els escrits de caràcter obrerista, que signa Fulmen, i en la gran aportació que fa a *Revista de Catalunya*.

A *La Campana* hi escriu de 1916 fins a 1922, en castellà, i arran el canvi idiomàtic esclata la potència del periodista, que fins a 1928 hi lliurarà editorials, articles, notes i comentaris sobre Catalunya, Espanya i el món amb visió de modernitat i rigor. L'aportació de Rovira, ultra la dimensió de la projecció històrica a través dels seus llibres, tindrà en el periodisme el puntal de la seva

16. Josep M. CASASÚS, «Un darrer treball d'Antoni Rovira i Virgili com a primer gran professional del periodisme polític a la Catalunya moderna», a *Periodisme català que ha fet història*, Barcelona, Proa, 1996, p. 375 i s.

personalitat. Si s'enceta amb *La Avançada* i *El Poble Català*, tindrà a *La Publicitat* i *La Nau* l'expressió de la popularització més consistent.

La Nau serà un altre dels seus diaris importants i anímicament el principal, pel fet de ser-ne el fundador i el director. Apareix el 1928, amb impremta pròpia, i tindrà problemes econòmics fins a la mort de la publicació el 1933. Rovira no pot ser alhora el millor articulista i alhora un editor d'èxit. Tenim una petita tria dels articles que hi va escriure en el volum *49 articles*, conjuntament amb altres d'apareguts a *La Publicitat* i a *La Humanitat* entre 1924 i 1933.¹⁷ Són articles d'actualitat, com remarca Domènec Guansé en el pròleg de *Siluetes de catalans*, on diu que és més autènticament periodístic «on més de palpitant actualitat sigui el tema que l'inspira». Malgrat les limitacions de la censura, hi sura sempre un pensament lliure.

En el seu diari excel·lirà en l'article diari, en l'editorial, deixant de fer per tant, és clar, el de *La Publicitat*. Tanmateix, en aquest primer període —el que va de l'arribada a Barcelona fins a la fi de la guerra—, el gruix dels seus articles el conformen els d'*El Poble Català*, *La Campana de Gràcia* i *La Publicidad*. Jaume Sobrequés n'ha fet una antologia a *Catalunya i Espanya*, on ha triat els articles periodístics més representatius sobre el tema, entre els quals hi ha des de qüestions puntuals fins a reflexions generals escrites sempre amb les constants pròpies de Rovira: la precisió en el detall, la importància del tema central i l'estil diàfan. Fins en els articles que han patit censura hom hi troba un interès, com en «La llengua és la sang de l'esperit», la idea central del qual, exposada en el títol, és defensada i s'entén molt bé encara que hi ha sis fragments censurats.

REPÚBLICA

En aquest període, Rovira tindrà un protagonisme polític ben conegut, com a diputat i en l'exercici d'altres càrrecs públics que el mostren estimat i respectat més enllà de la conjuntura partidista. Les caricatures on se'l representa a *El Be Negre* el mostren sempre —humorísticament, és clar— amb un punt, una pàtina d'estar damunt de la majoria. Responent la crida de Macià

17. Antoni ROVIRA I VIRGILI, *49 articles*, Barcelona, Pòrtic, 1980.

s'integra a ERC el 1932, any en què esdevé diputat i enceta la seva carrera política. Companys el vincula a *La Humanitat*, on tindrà una extraordinària presència, ja que fins a l'exili mantindrà la fidelitat a una capçalera que representa la culminació d'un pensament basat en el catalanisme i en un republicanisme amb implicació popular i una dimensió d'èxit polític. S'hi troba bé. Del 1933 fins el 1939 la presència de Rovira a *La Humanitat* esdevé constant. Davant els atacs periodístics, brutals, sistemàtics, de la premsa de Madrid, d'*El Imparcial* al *ABC*, passant per tots els altres periòdics de la capital, Rovira fa una resposta plena de lucidesa i de raó. Malgrat no convèncer als adversaris centralistes, Rovira ajuda a consolidar l'opinió favorable dels conciutadans a favor de l'Estatut i la República, en uns articles que han estat reeditats, el 1999 i 2006, per la Generalitat a cura de Teresa Rovira i Xavier Duran respectivament.. A *La Humanitat* Rovira hi té, com en els altres periòdics on col·labora, la paraula justa, precisa, el mot que crea opinió i que fixa posicions. Entre els estudis que publica volem destacar pel seu valor pedagògic i social *Els sistemes electorals*, que apareix el 1932¹⁸ i que s'enceta així:

En el règim democràtic ha de prevaler la voluntat dels més, ha de governar la majoria. [...] Es ben possible que, en casos concrets, la majoria no tingui raó, però és exagerat de dir, com deia Ibsen, que no en té mai.

Ací hi ha, doncs, l'expressió de la claredat amanida de referències que fan amè el text. Aquest és el Rovira que davant la democràcia, a més de contribuir-hi, l'explica. Una faceta més per afegir a les d'historiador i periodista, en les quals ens fixem, i d'escriptor i polític, sobre les quals passem molt per damunt. La del pedagog.

GUERRA CIVIL

En esclatar el conflicte, Rovira, que és a Barcelona, publica a *La Humanitat* «La guerra que han provocat» el 24 de juliol de 1936. El títol

18. ANTONI ROVIRA I VIRGILI, reeditat amb pròleg de Jaume Sobrequès, Barcelona, Undarius, 1977.

d'aquest article dóna nom a l'antologia a cura de Josep M. Roig i Rossich, que s'ha convertit en un referent imprescindible per a conèixer la guerra a Catalunya.

Rovira s'hi implica profundament. Participa en el Comissariat de Propaganda en tot el que li demana Jaume Miravittles: conferències per ràdio, parlaments, articles, i ací voldria destacar el seu treball quan es fixa en els fets bèl·lics, les batalles i l'esperit bel·licós en diverses tribunes, on excel·leix tant en l'exposició de l'ahir com en el comentari punyent del present. Articles seus són projectats arreu i reproduïts, com ara a *L'Autonomista* de Girona, per exemple. És una mostra de la qualitat i l'interès amb què són seguits.

Rovira és ben valent tanmateix. En el seu «Respecteu la casa» del 8 d'agost del terrible estiu de 1936 escriu: «La casa catalana és inviolable, i el segur refugi dels catalans». És un al·legat per llegir entre línies adreçat als qui manen al carrer i maten qui volen. Manifesta el que anglesos i nord-americans saben molt bé, on acaba el carrer i on comença la seguretat de la llar. *Solidaridad Obrera*, diu Bladé, l'amenaça, igual que fa amb d'altres catalanistes que han de marxar de casa seva, com Carrasco i altres. Rovira treballa a l'Oficina de Premsa de la Generalitat. Durant la guerra col·labora amb els nous mitjans que apareixen, ja siguin del Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya o amb els nous —*Moments, Catalans!*...— i els habituals, com *La Humanitat* especialment. Es fixarà en els episodis més rellevants del conflicte —vida quotidiana, fets bèl·lics, conflictes socials o polítics...—; tots hi són tractats amb rigor i interès, amb actualitat, ja sigui amb joia per l'arribada del *Zirianin* o amb dol pel president sense terra, referint-se a J. A. de Aguirre, cap dels bascos, aleshores a Catalunya.

Fins i tot en guerra, el seu prestigi s'acreeix. Així, arran de l'aparició del volum setè de la seva monumental *Història*, del premi Almirall que rep i de la dimensió pública que abasta, hom el considera ja un referent. Rovira s'ha situat com a imatge del catalanisme tot i la tragèdia dels moments. Multiplica els articles, infatigable treballador, i es prodiga en multitud de tribunes, com sempre ha fet al llarg de la vida. Tant és així que podem manifestar que és rara la capçalera on el nom de Rovira i Virgili no hi apareix, sigui com a col·laborador propi o indirecte perquè li reproduïxen un article. Manuel Valldeperes a *Moments*, arran el premi Almirall, hi publica «A. Rovira i Virgili. Un periodista autèntic», on afirma: «La tasca és feixuga, àrdua, però Rovira i Virgili triomfa a còpia de tenacitat.»

Com a periodista, l'eix al voltat del qual és mou és Catalunya. Com a historiador ha estat Catalunya la seva preocupació, i a reconstruir la història pàtria ha dedicat tots els seus esforços. Com a polític, ha estat el reconstructor de l'ànima catalana, a través de conferències, discursos a la ràdio, mítings i articles en diaris i llibres.

Fem esment de la sèrie publicada en una notable revista desenal: *Catalans! El magazine popular*. Els títols de la sèrie «El curs de la guerra» mostren la varietat temàtica¹⁹ a la qual al·ludíem.

Hi destaca especialment la sèrie de sis articles «La guerra dels Segadors», que comencen l'octubre i s'aturen, forçosament, el gener de 1939. Si aquests articles són sovint de política internacional, a *La Humanitat* s'hi ocupa de la guerra a Catalunya, mentre que en altres publicacions com *Moments* es fixa en el setge de Barcelona del 1714, i a *Meridià*, del bombardeig de Barcelona també d'aquell tràgic any.

El 1938, el seu viatge a la URSS és l'expressió de la conjunció del periodista i l'escriptor. Al llarg de 1938, 1939 i 1940 recorda el viatge en diversos articles a *La Humanitat*, *Meridià* i la *Revista de Catalunya* que s'aplegaran en llibre el 1968 en la desapareguda col·lecció «Antologia Catalana» i seran reimpresos gairebé vint anys després, el 1985. Com a vicepresident del Parlament de Catalunya, no defuig les responsabilitats i les assumeix, perdent-ho tot i marxant a un exili en el qual morirà.

19. «Entre els rius Cella i Alfambra», 1 (20 de febrer de 1938); «L'evacuació de Terol», 2 (1 de març de 1938); «Un compàs d'espera», 3 (10 de març de 1938); «L'ofensiva franquista del Sud de l'Ebre», 4 (20 de març de 1938); «Les batalles d'Aragó», 5 (30 de març de 1938); «El front català», 6 (10 d'abril de 1938); «La línia dels tres rius», 7 (20 d'abril de 1938); «L'ofensiva franquista cap a Castelló», 8 (30 d'abril de 1938); «A l'Orient peninsular», 9 (10 de maig de 1938); «La intensificació de l'ofensiva franquista al front de Llevant», 10 (20 de maig de 1938); «Resistència eficaç», 12 (10 de juny de 1938); «Guerra i geografia», 15 (10 de juliol de 1938); «Aquella matinada (1936-1938)», 16 (20 de juliol de 1938); «Si ve una nova guerra mundial», 17 (30 de juliol de 1938); «El pas de l'Ebre», 18 (10 d'agost de 1938); «La tragèdia d'Alemanya», 19 (20 d'agost de 1938); «La qüestió de Palestina», 20 (30 d'agost de 1938); «Catalunya sola...», 21 (10 de setembre de 1938); «28 setembre del 1238», 22 (20 de setembre de 1938); «La naixença de Txecoslovàquia», 23 (30 de setembre de 1938) i «Quan naixia Txecoslovàquia», 24 (10 d'octubre de 1938).

EXILI

Rovira marxa a l'exili als 56 anys. Deixa Catalunya i li dol especialment per les dues ciutats que estima, Tarragona i Barcelona. Ho fa en silenci i amb pena, com tants altres compatriotes, però en deixarà testimoni d'historiador i periodista: el seu. L'acompanya la família, la muller i dos fills. Morirà deu anys després. La profunda ruptura que provoca la pèrdua de la guerra en les trajectòries personals serà notable, i en el cas de Rovira representa un punt i a part. Però continua fidel als seus principis sense caure en el pessimisme, i el primer que farà serà narrar, com a periodista atent i historiador precís, el que ha vist. La retirada. El camí de l'exili és narrat extraordinàriament a *Els darrers dies de la Catalunya republicana. Memòries de l'èxode català*. Ens diu, en les paraules preliminars del que serà la més eloqüent narració dels fets del 22 de gener al 5 de febrer del tràgic 1939:

L'escric al cap de poques setmanes dels fets, els quals resten ben vius en la memòria i ensems i apareixen destriats i aclarits segons la perspectiva del temps. Així he pogut narrar-los amb fidel i serena precisió. [...] L'orgull d'ésser català culmina, per a un escriptor, en l'orgull d'escriure en català. Tot escrivint el meu primer llibre d'exili, veig en l'arreglament dels mots catalans la prova que han fracassat els folls opressors de Catalunya. No reduiran al silenci la nostra llengua nacional. No la treuran de la ploma dels escriptors, ni dels llavis del poble. Un llibre català que es publica a l'estranger mentre els llibres catalans són perseguits i destruïts a la nostra pàtria, significa que la guerra no s'ha acabat, que la guerra continua, que la guerra no parará fins que Catalunya no recobri tota la seva llibertat nacional: la del règim polític, la de la llengua i la de l'esperit. La nostra esperança és invencible. Catalunya i els catalans mereixen temps millors. Aquests temps vindran. Hem vist l'èxode; veurem el retorn. I jo, que he viscut i descrit els darrers dies de la caiguda, voldria viure i descriure els primers dies del redreçament.

Efectivament, el març de 1939 redacta el seu primer llibre d'exili. L'escriu a Rieumes i el trameta a l'Agrupació d'Ajut a la Cultura Catalana quan s'instal·la a Montpeller. Acabat de corregir i amb pròleg de juliol de 1939, és enviat a Buenos Aires, on les Edicions de la Revista de Catalunya el publiquen el 15 d'agost de 1940 en un lapse d'incertesa per a l'autor, que no sap si l'original ha estat rebut per l'editor. Més dur: no arribarà a veure el llibre fins cinc

anys després de l'edició, com ho constata en una entrevista a *Germanor*.²⁰ No tenia còpia de l'original. L'editorial no va tenir vida financera vàlida i desaparegué. Rovira, així, no va poder disposar, i la necessitava, de cap retribució. En una carta, afirma: «Podeu creure que el meu veritable interès era poder tenir algun exemplar del llibre més que percebre'n la retribució». El treball és una crònica, freda aparentment, que traspua un nervi interior, tot i que el lèxic es contingut d'adjectivacions; és un treball d'observador fred. Narra amb cruesa sense caure en la morbositat. Hi ha al·lusions a l'ahir, com els *frentes perezosos* que des de Madrid parlaven sobre una Catalunya que semblava calmosa, quan estava exànime; i també al futur, com afirma en el «Jurament de l'exiliat»:

Ara que Catalunya ha caigut, trencada, esclafada, vençuda per a força; ara que volen esborrar el seu nom de la geografia, el seu idioma de la literatura, el seu amor dels cors; ara que Catalunya sembla que es desfai i desaparegui en el clot negre de la persecució i de l'odi; ara que centenars de milers de catalans ha de sortir de la pàtria envaïda pels vells enemics i per enemics nous; ara que és una hora de dolor i d'amargor, el meu pensament nacional s'afirma amb més vigoria. Enmig del present desolat i tràgic, poso la meua esperança en els dies que vindran, en el dret que triomfarà, en les llibertats que es restabliran, en la llengua que persistirà. No em descoratjo, no renuncio, no deserto. I somio en la més gran Catalunya, la més gran pel territori, la més gran per la llibertat, la més gran per la civilització. [...] Treballar en tot allò que jo pugui, perquè ressorgeixi —més sòlida, més pròspera i més noble encara que abans— la pàtria caiguda. Aquest és, mentre el tren en marxa m'allunya de Perpinyà, el meu jurament de català nacional. Que tots els catalans exiliats facin i compleixin el mateix jurament i vindrà el dia que podrem alçar damunt la recobrada terra de Catalunya les nostres veus, la nostra bandera i el nostre ideal.

Aquest llibre, que tingué una història atzarosa, mostra les dificultats de mantenir una flama a l'exili dur mentre a l'interior les calúmnies i les injúries als catalanistes absents i indefensos seguien. Ara hi haurà dues Catalunyes, la de l'interior i la de l'exterior, la primera amb la identitat proscria. Així, *Solidaridad Nacional*, diari totalitari de Barcelona, li reconeixia el seu mèrit:

20. Citada per Xavier FERRER, «Temps de meditació», epíleg a *Els darrers dies...*, Barcelona, Proa, 1999, p. 198.

[...] falseando la historia, desfigurando y adulterando las grandes aunque, en ocasiones dolorosas, verdades históricas, contribuyó, como nadie, a intensificar ese abominable separatismo que es antiespañolismo y antimilitarismo.

L'octubre de 1939, mentre apareixia a Barcelona aquesta difamació, catalans exiliats a l'Argentina maldaven per difondre el llibre *Els darrers dies de la Catalunya republicana*, que havia aparegut a l'agost.

La segona edició fou testimoni de la transició espanyola de la dictadura a la democràcia, amb tantes i tantes claudicacions i limitacions per part de l'esquerra, que no podia fer altra cosa sota el temor del sabre. Ni la història se salvà! Aquest llibre, aparegut després de mort Franco, fou segrestat, és a dir, prohibit tot i haver estat editat. L'abril de 1976, mesos després de la mort de Franco, el Juzgado de Orden Público de Madrid en manà la prohibició; la censura era ben viva. Uns pocs exemplars se salvaren i la restitució moral del llibre no arribà fins l'any 1989, quan el diari *Avui* i l'editorial Curial, que l'havia publicat tretze anys abans, el reeditaren en tercera edició com a suplement del diari en dos volums de petit format. La quarta edició aparegué el novembre de 1999 i amb tots els honors: tapa dura, bon paper i un epíleg que glossa l'obra escrit per Xavier Ferré.

En els deu anys d'exili des de febrer de 1939 fins a la mort el 1949, la producció historiogràfica de Rovira és minsa. La periodística, més alta. La seva vida, duríssima, molt trista per les dificultats materials.

La seva filla Teresa comparteix a l'exili amb ell moments dolços, com ara quan és nomenada reina dels Jocs Florals (1946), festa el discurs presidencial de la qual és del seu pare; el casament amb Felip Calvet; veure com el seu pare és avi, etc. Tanmateix, sofreixen molta duresa material. Rovira arriba a pronunciar unes tristes paraules que mostren la penúria que l'exili té per als sense recursos encara que siguin reconeguts, símbols del país i eminents personalitats però sense fortuna personal, grans intel·lectuals que no poden exercir fora del seu entorn i sobre els quals s'abat el mal fat: «érem tan pobres que teníem la porta de casa sense pany».

Tenia raó la Teresa. Res no els podien prendre de tant poc com tenien, però el seu pare mantenia la fe i la il·lusió en el treball d'historiador i la voluntat en l'escriptura, per exemple, de versos, i el periodisme com a forma habitual d'expressió. En la vellesa li tornava encara el record d'aquell infant que durant un mes va escriure un diari cada dia, amb un tiratge d'un únic

exemplar i amb totes les seccions, de l'editorial de la primera pàgina als telegrams de la darrera.

Els primers dies de l'exili resideix a Perpinyà i després a Tolosa, primer en un humil hotel i més tard a la Residència d'Intel·lectuals Catalans. A finals de febrer o el mes de març passa a Rieumes i, després d'uns dies a Montpeller, torna a Tolosa. És a Montpeller, però, on es comença a trobar bé; gràcies al suport de la Generalitat, hi comparteix una caseta. Els matins va a la biblioteca universitària o bé a la municipal, al migdia fa un passeig i la tarda la passa a casa; entremig, frugalitat i poques despeses. Col·labora amb revistes que s'editen a França — com *El Poble Català* a París i *Per Catalunya* a Niça— i a Amèrica —com *Catalunya* a Buenos Aires, *La Nostra Revista* a Mèxic i *Germanor* a Santiago de Xile—, a més de la itinerant *Revista de Catalunya*, en la qual té un paper central, atès que forma part del consell de redacció. El 1941, l'amenaça dels nazis arreu de França és patent. Els francesos pensen que els exiliats tindran menys recursos i per tant no podran pagar lloguers. Artur Bladé i Desumvila li indica que ha de marxar de la casa i llogar un pis més reduït. Seran anys molt, molt difícils.

Ferran Soldevila ho recull²¹ en el seu dietari. El 6 de novembre de 1942, escriu: «Lletra de Rovira i Virgili ahir. A Montpeller “els proveïments són cada vegada més cars i més escassos, i costa molt de confeccionar menjars passadors amb la poquedat que hom recull als mercats i *épiceries*”».

Rovira és considerat un referent col·lectiu de prestigi, i com a tal li demanen que faci labors de representació de la col·lectivitat en la diàspora. Dos exemples. L'inviten a ser el redactor, el juny de 1939, de la carta d'agraïment a Màrius Jouveau per la seva labor en pro del fet català i la seva gent. El Nadal de 1944, el Casal de Montpeller commemora la mort de Macià i Rovira hi fa un parlament. Llegir-lo a *La Humanitat* de l'exili i a la resta de publicacions és trobar-hi un gran referent de la catalanitat, d'una alçada moral internacional. Com Pau Casals amb la música universal com a llenguatge, Rovira amb la paraula és la veu lúcida de la catalanitat. No menystindrà l'activitat política; la podem veure en el seu epistolari, en esplèndida edició de Maria Capdevila.²² El 1945 és el moment d'esperances de futur més àlgid quantitativament, ja que palesa les expectatives d'un canvi polític a l'interior. La política, l'activitat de relació amb els exiliats,

21. Ferran SOLDEVILA, *Els dietaris retrobats (1939-1943)*, València, 3 i 4, 2007, edició d'Enric Pujol, vol. II, p. 544.

22. Maria CAPDEVILA, *Cartes de l'exili* (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002).

li és vital per a situar Catalunya en el present i li pren molt temps. Tot i així, treballa en *una Història de les antigues Institucions de Catalunya* que li encarrega la Fundació Ramon Llull, i que s'hauria de publicar en francès. Se suma a l'altre encàrrec, un *Resum d'Història de Catalunya*. Els originals d'aquestes dues obres desapareixen enmig del desori de la caiguda de París.

Sempre, però, serà fidel al seu jurament. L'epistolari i els escrits que publica a la premsa de l'exili en deixen fidel constància. Així, des d'agost de 1944 escriurà els editorials de *La Humanitat* de París i Montpeller, de *Foc Nou* i *Canigó* de Tolosa, d'*Ibèria* de París i dels *Quaderns d'Estudis Polítics, Econòmics i Socials* de Perpinyà, que el gener de 1945 són impulsats pel seu amic de Sarral i de començaments de segle Claudi Ametlla. També escriu a *La Nostra Revista* de Mèxic, a la qual tramet l'article «El paisatge de Catalunya», suposem que del llibre sobre la descripció del país que preparava. De Xile, col·labora a *Germanor*. Els seus amics són Avel·lí Artís i Domènec Guansé. Tot i la precarietat de tribunes, els seus articles són abundosos.

Presideix el Consell Assessor de la Generalitat, al costat de Pompeu Fabra, Nicolau d'Olwer..., i també esdevé conseller del govern Irla de setembre. L'activitat política de Rovira, amb molts documents al seu arxiu personal, ens ajudaria a conèixer millor els densos, complexos i angoixants anys de l'exili per la rellevància que té el seu protagonisme.

L'exili de Rovira es pot dividir en dues parts. La primera, fins a 1945-1946, amb silencis forçats i duresa ambiental a causa de l'ocupació nazi i les condicions de vida. Un any després d'acabada la guerra mundial, mor la seva esposa. A la tristesa que el fet li ocasiona s'hi afegeix la de veure que no arriba la llibertat per al seu país Rovira resta com un navili desarborat, i la tristesa presidirà els darrers anys de la seva vida. La segona comporta la llibertat, però també la tristesa en contemplar com la victòria aliada no porta la llibertat de l'Espanya ocupada i la Catalunya oprimida. L'any 1946, a més, mor la seva esposa. Es veu com un navili desarborat.

El 1946 també, la seva filla es casa amb l'historiador Felip Calvet i ell trasllada la residència a Perpinyà, on continua en l'activitat pública com a veu respectada. És l'orador, com hem dit, dels Jocs Florals de Montpeller, però també representa el president Irla, de qui és assessor fidel i constant, en l'homenatge a Pau Casals. Ell mateix narra aquest moment:

La tardor del 1946 vaig traslladar-me a Perpinyà. La meua taula de treball toca a un balcó ple de sol que em deixa veure al lluny, per entre dues teulades, un tros

de les Alberes. Ací he compost una part dels poemes de *La collita tardana*; una cinquantena d'altres poemes destinats a formar un nou volum; l'*Estat Català*, estudi de dret públic, que obtingué el Premi Joan Lluhí als Jocs Florals de Londres, i *Les meravelles de la meua infància*. La feina a la qual dedico ara la major part de les hores és l'estudi de la Renaixença catalana, dels quals són extrets els articles que sota el títol general de «La Catalunya contemporània» publica *Germanor* mensualment.²³

El 1947 apareix a Mèxic *La collita tardana*, l'aplec de versos que li edita Artís, i a la *Revista de Catalunya* un estudi sobre Almirall i la rèplica al llibre de Joseph Calmette *La formation de l'unité espagnole*, on puntualitza que els Reis Catòlics no crearen la unitat perquè, senzillament, aquesta no existí. Ras i curt: fou una simple unió dinàstica.

Els seus articles d'exili són un fris notable sobre la conjuntura d'un món nou que s'obre. Així, a «Problemes catalans d'ara», aparegut en el número 104 de la *Revista de Catalunya* (1947), hi exposa les dificultats i diu que no cal rendir-se al pessimisme; Irla ha dissolt el govern i els aliats no malden per donar «la veu a la voluntat del poble espanyol». Rovira apunta que en altres moments ha calgut ser pessimistes i desmoralitzar-se, però que Catalunya ha sobreviscut. «Si els pessimistes d'ahir van equivocar-se, els d'avui s'equivocaran també... Tornarà a espurnejar, petit i brillant, l'estel nostre».²⁴ És un any intens d'activitat. En una carta a Josep M. Lladó, li diu:

Estimat amic Lladó: He trigat a contestar la vostra lletra de darrers del passat gener, la carta va datada del 27 de març, perquè em trobo novament endinsat en múltiples feines històriques i literàries que em prenen el temps amb una mena de tirànica i ensems agradable exigència. Com diable hi pot haver gent que s'avorreixi, ni a l'exili ni enlloc.

El 1948, ultra les col·laboracions en les revistes citades i en altres de noves, com *Tramontane* de Perpinyà, enllesteix *Le Cardinal Richelieu, ami de la Catalogne*, que ell mateix tradueix al francès i envia a Ferran Canyameres, que li ha trobat un editor. El novembre, en els Jocs Florals de París guanya un primer extraordinari amb «La batalla de Muret», i l'article «La reconciliació dels ca-

23. Enquesta a *Germanor*, reproduïda a CAPDEVILA, *Cartes de l'exili*.

24. BLADÉ, *op. cit.*, p. 458.

talans» també li és premiat. L'assaig de Muret és encara inèdit, com altres que convindria revisar i recuperar.

L'any següent escriu en francès un seguit de col·laboracions periodístiques a *Les Temps modernes* sobre les nacionalitats a l'Estat espanyol i una síntesi d'història que li demana la delegació mexicana d'ERC. També escriu *Els corrents ideològics de la Renaixença catalana*, que serà editat el 1966 en la «Col·lecció Popular» de Barcino, on exposa, d'Aribau a Ors, els trets més rellevants i els classifica en quatre períodes: romàntic, positivista, neoromàntic i clàssic. Hi torna a comparar Catalunya amb una nau —«els vents contra el navili»—, entenent que els vents són deguts tant a causes internes —el cansament i la desil·lusió nostrada— com externes —guerres, crisis...

Mor enmig del dol català a l'exili i d'un silenci forçat a Catalunya. Com a màxim, segons Felip Calvet, l'agència Efe en dona aquesta seca informació: «Ha muerto en Perpiñán el separatista rojo Rovira y Virgili». Tanmateix, no l'hem trobat a *La Vanguardia*, com Calvet afirma que aparegué.

Sense voluntat de fixar definitivament res de l'obra de Rovira a l'exili per la seva dificultat, els canvis de títol, la refosa d'algunes obres amb altres títols, la pèrdua d'originals..., la producció d'aquests deu anys és significativa. Hi trobem dos llibres de gran interès: la citada *Els darrers dies de la Catalunya republicana* i *La collita tardana*. També li reediten *Teatre de la natura* i *El primer problema català* a Buenos Aires i Mèxic, respectivament, i se li conserven alguns originals inèdits en francès: *Bref résumé de l'histoire de la Catalogne* i *La question de la Catalogne*, entre altres.

L'articulista d'aquests anys és ben extensa. Vegeu-ne una síntesi a la pàgina 155.

Els continguts són fonamentalment de dos tipus: política catalana i divulgació històrica, ja siguin figures senyeres, episodis claus o aniversaris d'esdeveniments significatius en la història del nacionalisme català. La gran preocupació de Rovira. En una carta²⁵ a Hurtado, una de les darreres de les 429 que s'ha aplegat del seu ric epistolari, li respon, quan l'advocat li anuncia que torna:

Feu al·lusió, amic Hurtado, en termes molt amables a la meua activitat d'escriptor. ¡Quants cops he pensat durant l'exili en la tragèdia dels escriptors catalans! El meu cas és, en l'aspecte essencial, el mateix d'altres col·legues. De fet, hem sacri-

25. CAPDEVILA, *op. cit.* (2 de setembre de 1949).

ficat el nostre interès individual a la causa que servim. L'escriptor, en altres països, pot aspirar a la fama i al profit; per a nosaltres, en el millor, la fama és ben estreta i el profit ben minso. No he deixat de fer-me, sortida dels meus dintres, aquesta reflexió: «Si tu fossis un escriptor de llengua anglesa o francesa amb una categoria semblant a la que tens com a escriptor català, viuries amplement, a l'exili, del teu treball professional». És veritat que —sense renunciar als termes generals, universals— m'he ocupat preferentment dels temes catalans. M'he limitat jo mateix, ja ho sé. Però sempre he pensat que Europa i el món tenen prou escriptors per a sostenir i tractar els temes europeus i mundials i es poden ben passar de mi, mentre que Catalunya necessita tots els catalans per a la feina nacional, que no farà ningú si no la fem nosaltres. La meva passió per la pàtria, víctima d'una reiterada dissort històrica que no es mereix, ha estat i és el flam de la meua vida.

Amb aquesta percepció, Rovira seguirà a l'exili els mateixos grans eixos que durant la seva vida tenia. Com a personatges, destaca els presidents Companys i Macià. Treballa en la divulgació dels grans noms i fins i tot en constitueix sèries, com en el setmanari *El Poble Català*, en el qual Miravittles li demana que participi. Seran noms importants com Claris, Prat de la Riba, Lull, Vilanova, Pere Coromines, Eiximenis, Margarit i Almirall. No es limita a donar-ne els trets biogràfics ben remarcats, sinó que sempre hi afegeix un toc personal, una guspira de creativitat que, en els pocs mots d'un article destinat a la divulgació, s'acosta amb habilitat al geni del personatge tractat. En una carta²⁶ inèdita no recollida a l'epistolari d'exili Rovira indica que ha rebut amb retard el document perquè la va enviar a Tolosa en lloc de Montpeller el 5 d'octubre. Amb tot, el setmanari apareix el dia 27 d'octubre, i Rovira envia el primer article. La seva aportació constituirà una secció constant fins el darrer moment. A la revista *Germanor* de Xile hi parlarà de Torras i Bages, de Morgadas, de Milà i Fontanals...

Rovira té una finalitat molt clara: esdevenir la veu de la col·lectivitat, i els títols que va traient ens ho palesen. Fixem-nos en el contingut,²⁷ es tracta d'un

26. Pot veure's a Josep M. FIGUERES, *El Poble Català*, en curs d'edició.

27. «Ara fa sis anys que Carles Rahola fou afusellat» (*La Humanitat*, 19, 15 d'abril de 1945); «A la memòria del president Màrtir» (*La Humanitat*, 26, 29 d'octubre de 1945); o «La lègitimitat de la République espagnole». Continuarà publicant sobre política internacional: «Danzic i el problema de les nacionalitats» (*Germanor*, 441, agost de 1939); «La Polònia màrtir» (*Catalunya*, 109, desembre de 1939); «La Finlàndia heroica» (*Catalunya*, 111, febrer de 1940);

centenar llarg d'escrits que valdria la pena de recuperar per l'interès històric i social que tenen, més enllà de la tònica testimonial o literària, que també té valor.

Producció periodística de Rovira a l'exili

	1939	1940	1945	1946	1947	1948	1949	Total
<i>Catalunya</i>	5	6	—	4	3	—	—	18
<i>Germanor</i>	1	1	—	1	6	8	2	19
<i>El Poble Català</i>	6	4	—	—	—	—	—	10
<i>Revista de Catalunya</i>	1	4	—	—	6	—	—	11
<i>Foc Nou</i>	—	—	1	—	—	—	—	1
<i>La Humanitat</i>	—	—	6	8	9	9	4	36
<i>Per Catalunya</i>	—	—	4	—	—	—	—	4
<i>Quaderns</i>	—	—	2	3	1	—	—	6
<i>Foc Nou</i>	—	—	1	—	—	—	—	1
<i>Iberia</i>	—	—	1	—	—	—	—	1
<i>But. Interior ERC</i>	—	—	1	—	—	—	—	1
<i>Canigó</i>	—	—	1	—	—	—	—	1
<i>La Voix de la Patrie</i>	—	—	5	—	—	—	—	5
<i>La Nostra Revista</i>	—	—	—	3	5	6	1	15
<i>Tramontane</i>	—	—	—	—	—	—	1	1
Total	13	15	22	19	30	23	8	130

No hi considerem les reproduccions ni els textos pòstums.

i també amb una dimensió assagística d'arrel històrica: «Federal, tanmateix» (*La Humanitat*, 15, 15 de febrer de 1945); «Les nacions ibèriques» (*Per Catalunya*, 1, juny de 1945); «L'Estatut d'autonomia» (*La Humanitat*, 102, 11 de desembre de 1948). I encara, més enllà de la història, la preocupació pel dia a dia pel que fa a la representació institucional que té: «Problemes catalans d'ara» (*Revista de Catalunya*, 104, desembre de 1947); «La tasca llesta: els dictàmens del Consell Assessor» (*Quaderns*, 13 de febrer de 1946). El gruix esdevindrà la conjunció entre l'anàlisi històrica i la divulgació de l'ahir, en la qual excel·lirà: «El 19 de juliol barceloní. Comentari històric» (*La Humanitat*, 48-49, juliol de 1946); «L'oratòria de Cambó» (*Germanor*, 518, juliol-agost de 1947); «Psicologia de Macià» (*La Humanitat*, 25 de desembre de 1947); però on notarem a l'exili el periodisme de tremp viu i esmolat comentari serà en la visió de la dura realitat, fent homenatge a qui s'ho mereix o bé blasmant la situació: «La tasca de Fabra» (*La Humanitat*, 84, 19 de febrer de 1948); «La darrera missió» (*La Humanitat*, 103, 25 de desembre de 1948).

Quan mor, el seu amic Domènec Guansé pràcticament li dedicà el monogràfic de la revista *Germanor* de Santiago de Xile estant. Després de l'apartat dedicat a l'home ve el dedicat al periodista, i ho assenyala així:

Rovira era un periodista nat. La seva passió, l'impuls de defensar, de propagar les seves idees, la seva pressentida missió de guia, l'inclinaven al periodisme [...] per cercar solucions al problemes del propi país, estudiava la història de les nacionalitats oprimides d'Europa [...] Aquests coneixements van nodrir la seva obra de periodista, que va atènyer el seu màxim esplendor en els editorials de *La Publicitat*. Aquells editorials el van convertir en el primer periodista polític que ha tingut Catalunya. Eren flamejants, tot i que el seny hi senyorejava. La passió, el batec del cor —per dir-ho amb una expressió que l'hauria complagut— n'eren el motor; però la passió no el desbordava mai; ni li feia perdre equanimitat en els judicis. [...] En la mateixa època, Rovira i Virgili creava la *Revista de Catalunya*, un dels miracles editorials del nostre país; miracle, diem, tot pensant en els seus minsos dots administratius.

I Guansé continua narrant el miracle de la seva voluntat, amb la publicació *La Nau* i també a *La Humanitat*, a propòsit de la qual el qualifica amb virtuosisme: «semblava ja saber-ne massa».

Periodisme, història, política i literatura. Eugeni Xammar afirmà, arran de la mort gairebé simultània de Pompeu Fabra i de Rovira i Virgili, que aquests fills de Catalunya donen idea de la magna riquesa espiritual de Catalunya perquè, quan «se'n van d'aquest món, li ho deixen tot».